

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	9	ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΗΜΑ	
		27 Είδη Επιχειρημάτων	114
		28 Το Παράδοξο του Κουρέα	118
		29 Η Πλάνη του Τζογαδόρου	122
		30 Το Παράδοξο του Σωρού	126
		31 Ο Βασιλιάς της Γαλλίας Είναι Φαλακρός	130
		32 Το Σκαθάρι στο Κουτί	134
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΓΝΩΣΗΣ		ΕΠΙΣΤΗΜΗ	
01 Ο Εγκέφαλος στη Γυάλα	10	33 Επιστήμη και Ψευδοεπιστήμη	138
02 Το Σπήλαιο του Πλάτωνα	14	34 Αλλαγές Προτύπου	142
03 Το Πέπλο της Αντίληψης	18	35 Το Ξυράφι του Όκαμ	146
04 Σκέφτομαι, Άρα Υπάρχω	22	ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ	
05 Ορθός Λόγος και Εμπειρία	26	36 Τι Είναι Τέχνη;	150
06 Η Τριμερής Θεωρία της Γνώσης	30	37 Η Πλάνη των Προθέσεων	154
ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΝΟΥ		ΘΡΗΣΚΕΙΑ	
07 Το Πρόβλημα Νου-Σώματος	34	38 Το Επιχείρημα του Σχεδιασμού	158
08 Πώς Είναι να Είσαι Νυκτερίδα;	38	39 Το Κοσμολογικό Επιχείρημα	162
09 Το Τεστ Τούρινγκ	42	40 Το Οντολογικό Επιχείρημα	166
10 Το Πλοίο του Θησέα	46	41 Το Πρόβλημα του Κακού	170
11 Άλλα Μυαλά	50	42 Η Υπεράσπιση της Ελεύθερης Βούλησης	174
ΗΘΙΚΗ		43 Πίστη και Λογική	178
12 Η Λαιμπίτμος του Χιουμ	54	ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ	
13 Βορά ή Πυρά;	58	44 Θετική και Αρνητική Ελευθερία	182
14 Η Θεωρία της Θεϊκής Εντολής	62	45 Η Αρχή της Διαφοράς	186
15 Η Θεωρία Αποδοκίμασίας/Επιδοκίμασίας	66	46 Λεβιάθαν	190
16 Σκοποί και Μέσα	70	47 Το Δόγημα του Φυλακισμένου	194
17 Η Μηχανή των Εμπειριών	74	48 Θεωρίες Τιμωρίας	198
18 Η Κατηγορική Προσαγωγή	78	49 Σωσίβια Λέμβος Γη	202
19 Ο Χρυσός Κανόνας	82	50 Δίκαιος Πόλεμος	206
20 Πράξεις και Παραλείψεις	86	Γλωσσάρι	210
21 Το Επιχείρημα της Ολισθηρής Πλαγιάς	90		
22 Υπέρβαση Καθίκοντος	94		
23 Είναι Κακό να Είσαι Άτυχος;	98		
24 Ηθική της Αρετής	102		
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΖΩΩΝ			
25 Τα Ζώα Νιώθουν Πόνο;	106		
26 Τα Ζώα Έχουν Δικαιώματα;	110		

Εισαγωγή

Κατά τη μακροχρόνια ιστορία της φιλοσοφίας υπήρξαν πολλοί επικίνδυνοι άνθρωποι οπλισμένοι με επικίνδυνες ιδέες. Λόγω της δύναμης των ιδεών τους που θεωρήθηκαν ανατρεπτικές, ο Καρτέσιος, ο Σπινόζα, ο Χιουμ και ο Ρουσσώ, για να αναφέρουμε μερικούς μόνο, απειλήθηκαν ποικιλοτρόπως με αφορισμό, αναγκάστηκαν να αναβάλουν τη δημοσίευση των έργων τους, τους αρνήθηκαν την επαγγελματική ανέλιξή τους ή τους εξόρισαν. Και όπως είναι γνωστό, η πόλη-κράτος των Αθηνών θεώρησε τόσο ολέθρια την επιρροή του Σωκράτη που τον εκτέλεσε. Στις μέρες μας, δεν εκτελούνται πολλοί φιλόσοφοι για τις πεποιθήσεις τους, κάτι που από μια άποψη είναι κρίμα, φυσικά με την έννοια ότι αυτό μας δείχνει πόσο έχει υποχωρήσει η αίσθηση του κινδύνου* που έκρυβαν κάποτε οι φιλοσοφικές ιδέες.

Η φιλοσοφία πλέον φαντάζει ως ο αρχαιότερος ακαδημαϊκός γνωσιακός κλάδος και όσοι ασχολούνται με αυτήν, ως απομονωμένοι στους φιλονεικτικούς πύργους τους και αποκομμένοι από τα προβλήματα της πραγματικής ζωής. Από πολλές απόψεις, αυτή η καρικατούρα απέχει πολύ από την αλήθεια. Τα ερωτήματα της φιλοσοφίας μπορεί να είναι πάντοτε βαθυστόχαστα και συχνά δύσκολο να απαντηθούν, αλλά έχουν σημασία. Η επιστήμη, για παράδειγμα, μπορεί να δημιουργήσει ένα σωρό υπέροχα «παιχνίδια», όπως μωρά κατά παραγγελία και γενετικά τροποποιημένα τρόφιμα, αλλά δυστυχώς δεν μας προσφέρει –και δεν μπορεί να το κάνει– τις οδηγίες χρήσης για όλα αυτά. Προκειμένου να αποφασίσουμε τι οφείλουμε να κάνουμε, σε

αντίθεση με το τι μπορούμε να κάνουμε, πρέπει να στραφούμε στη φιλοσοφία. Είναι αλήθεια ότι ορισμένες φορές οι φιλόσοφοι παρασύρονται από την ευχαρίστηση που αντλούν από την ίδια τους τη σκέψη (που μπορεί πράγματι να είναι αυτάρεσκα απέραντη), αλλά πιο συχνά καταφέρνουν να διασαφηνίσουν και να κάνουν πιο κατανοητά τα ερωτήματα που θα έπρεπε να μας ενδιαφέρουν όλους. Αυτά ακριβώς τα ερωτήματα προτίθεται να προσδιορίσει και να ερευνήσει αυτό το βιβλίο.

Παραδοσιακά, σε τέτοιες περιπτώσεις, συνηθίζεται οι συγγραφείς να αποδίδουν τα εύσημα στους άλλους και να κρατούν το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης για τον εαυτό τους. Παραδοσιακό, ίσως, αλλά ολωσδιόλου παράλογο (αφού τα εύσημα και η ευθύνη θα πρέπει αναμφίβολα να συμβαδίζουν) και, επομένως, καθόλου αξιόπαινο σε ένα βιβλίο με θέμα τη φιλοσοφία. Στο πνεύμα, λοιπόν, του Π. Γκ. Γούντχαουζ που αφιέρωσε το έργο του *The Heart of a Goof* στην κόρη του, «χωρίς την ακούραστη συμπαράσταση και ενθάρρυνση της οποίας το βιβλίο θα είχε τελειώσει στον μισό χρόνο», μετά χαράς θα απέδιδα τουλάχιστον μέρος των ευσήμων (κ.λπ.) στους άλλους. Συγκεκριμένα, μετά χαράς δίνω τα εύσημα για όλα τα χρονολόγια και πολλά από τα παρατιθέμενα αποφθέγματα στον καλοσυνάτο και φιλόπονο επιμελητή μου, τον Κιθ Μάνσφιλντ. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τον εκδότη μου στην εταιρεία Quercus, τον Ρίτσαρντ Μίλμανκ, για την ακλόνητη εμπιστοσύνη και στήριξη. Τις μεγαλύτερες ευχαριστίες μου δίνω στη σύζυγό μου Τζεραλντίν και στις κόρες μου Σοφία και Λίντια, χωρίς την αμέριστη συμπαράσταση των οποίων...

* Υπό την έννοια της κοινωνικής ανατροπής. (ΣτΕ)

Ο Εγκέφαλος στη Γυάλα

Φανταστείτε ότι ένας άνθρωπος υποβάλλεται σε χειρουργική επέμβαση από έναν σατανικό επιστήμονα. Του αφαιρεί τον εγκέφαλο από το κρανίο του και τον τοποθετεί σε μια γυάλα με θρεπτικά συστατικά που τον διατηρούν στη ζωή. Οι νευρικές απολήξεις του συνδέονται με έναν υπερ-υπολογιστή που δημιουργεί στο άτομο την ψευδαίσθηση ότι όλα είναι απολύτως φυσιολογικά. Για τον εγκέφαλο φαίνεται να υπάρχουν άλλοι άνθρωποι, αντικείμενα, ο ουρανός, κ.λπ., στην πραγματικότητα όμως όλα όσα βιώνει το άτομο είναι αποτέλεσμα ηλεκτρικών ερεθισμάτων που μεταδίδονται από τον υπολογιστή στις νευρικές απολήξεις του εγκεφάλου του.

Εφιαλτικό σενάριο, σαν εκείνα που συναντάμε στην επιστημονική φαντασία; Ενδεχομένως. Από την άλλη, βέβαια, αυτό ακριβώς θα λέγατε αν ήσαστε ένας εγκέφαλος σε γυάλα! Ο εγκέφαλός σας μπορεί, αντί για το κρανίο σας, να βρίσκεται μέσα σε μια γυάλα, αλλά κάθε σας εμπειρία να είναι ακριβώς όπως θα ήταν αν ζούσατε με ένα πραγματικό υλικό σώμα στον πραγματικό κόσμο. Ο κόσμος γύρω σας –η καρέκλα σας, το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας, τα ίδια τα χέρια σας– είναι όλα μέρος της ψευδαίσθησης, σκέψεις και αισθητηριακές αντιλήψεις με τις οποίες τροφοδοτεί τον εκσωματωμένο σας εγκέφαλο ο πανίσχυρος υπολογιστής του επιστήμονα.

Μάλλον, όπως και οι περισσότεροι φιλόσοφοι, δεν πιστεύετε πως είστε ένας εγκέφαλος που επιπλέει σε μια γυάλα. Ωστόσο, δεν χρειάζεται να το πιστεύετε. Απλώς πρέπει να παραδεχτείτε ότι δεν μπορεί να έχετε τη βεβαιότητα πως δεν είστε. Το πρόβλημα είναι πως αν τυχαίνει να είστε όντως ένας εγκέφαλος σε γυάλα (πιθανότητα που δεν μπορείτε να αποκλείσετε ποτέ), τότε όλα όσα νομίζετε ότι γνωρίζετε για τον κόσμο θα είναι λανθασμένα. Και αν αυτό είναι πιθανό, τότε δεν είναι δυνατόν να γνωρίζετε το παραμικρό. Η απλή αυτή πιθανότητα φαίνεται να υπονομεύει τις γνωσιακές αξιώσεις μας επί του εξωτερικού κόσμου. Υπάρχει, λοιπόν, τρόπος να αποδράσουμε από τη γυάλα;

Οι καταβολές της γυάλας Την κλασική σύγχρονη εκδοχή της ιστορίας του εγκεφάλου στη γυάλα διηγείται ο Αμερικανός φιλόσοφος Χίλαρι Πάτναμ στο βιβλίο του *Λόγος, Αλήθεια και Ιστορία*, που κυκλοφόρησε το 1981. Ωστόσο, η αρχική ιδέα είναι πολύ παλιότερη.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

375 π.Χ.

Το σπίναιο του Πλάτωνα

1637

Το πρόβλημα νου-σώματος

1644

Σκέφτομαι, άρα υπάρχω

1655

Το πλοίο του Θησέα

Το πείραμα σκέψης του Πάτναμ είναι ουσιαστικά η ανανεωμένη εκδοχή μιας ιστορίας τρόμου του δέκατου έβδομου αιώνα –του κακού δαίμονα (*malin génie*)– την οποία επικαλείται ο Καρτέσιος το 1641 στο έργο του *Στοχασμοί επί της Πρώτης Φιλοσοφίας*.

Στόχος του Καρτέσιου ήταν να αναστηλώσει το οικοδόμημα της ανθρώπινης γνώσης, τοποθετώντας το σε ακλόνητα θεμέλια, γι' αυτό υιοθέτησε τη «μέθοδο της αμφιβολίας», απορρίπτοντας οποιεσδήποτε πεποιθήσεις που μπορεί να υπόκειντο στον παραμικρό βαθμό αβεβαιότητας. Αφού επισημαίνει την αναξιοπιστία των αισθήσεών μας και τη σύγχυση που προκαλούν τα όνειρα, ο Καρτέσιος εξωθεί τη μέθοδο της αμφιβολίας στα όρια:

«θα υποθέσω... ότι κάποιος κακόβουλος δαίμονας, πανίσχυρος και παμπόνηρος, μετέρχεται όλες του τις δυνάμεις προκειμένου να με εξαπατήσει. Θα σκεφτώ ότι ο ουρανός, ο αέρας, η γη, τα χρώματα, τα σχήματα, οι ήχοι και όλα τα εξωτερικά πράγματα είναι απλώς ονειρικές ψευδαισθήσεις που έχει επινοήσει για να παγιδεύσει την κρίση μου».

Ανάμεσα στα συντρίμια των προηγούμενων πεποιθήσεων και απόψεών του, ο Καρτέσιος διακρίνει ένα ψήγμα βεβαιότητας –το *cogito*–, το (φαινομενικά) βέβαιο θεμέλιο πάνω στο οποίο ξεκινά το έργο της ανοικοδόμησης. (Βλ. σελ. 22)

Δυστυχώς για τον Πάτναμ και τον Καρτέσιο, παρότι και οι δύο κάνουν τον δικηγόρο του διαβόλου –υιοθετούν, δηλαδή, σκεπτικιστικές θέσεις για να ανατρέψουν τον σκεπτικισμό–, πολλοί φιλόσοφοι εντυπωσιάζονται περισσότερο με την ικανότητά τους να

Στην κοινή κουλτούρα

Οι ιδέες όπως του εγκεφάλου στη γυάλα έχουν αποδειχθεί τόσο υποβλητικές και διεγερτικές για τη σκέψη, που έχουν βρει πολυάριθμες και δημοφιλείς ενσαρκώσεις. Μία από τις πιο επιτυχημένες ήταν η κινηματογραφική ταινία του 1999 *The Matrix*, στην οποία ο χάκερ Νίο (τον οποίο υποδύσαν ο Κιάνου Ριβς) ανακαλύπτει ότι ο κόσμος της Αμερικής του 1999 είναι στην πραγματικότητα μια εξομοίωση εικονικής πραγματικότητας που δημιουργήθηκε από μια κακόβουλη νοημοσύνη του κυβερνοχώρου και ότι εκείνος και οι άλλοι άνθρωποι ήταν κλεισμένοι σε κάψουλες γεμάτες υγρά και συνδεδεμένοι με έναν τεράστιο υπολογιστή. Η ταινία παρουσιάζει μια δραματική εκδοχή του σεναρίου του εγκεφάλου στη γυάλα, διατηρώντας όλα τα βασικά του στοιχεία. Η επιτυχία και ο αντίκτυπος του *Matrix* αποτελεί υπενθύμιση της δύναμης των ακραία σκεπτικιστικών επιχειρημάτων.

1690

Το πέπλο της αντίληψης

1974

Η μηχανή των εμπειριών

1981

Ο εγκεφαλος στη γυάλα

«θέτουν» τη σκεπτικιστική παγίδα παρά από τις μετέπειτα προσπάθειές τους να απελευθερωθούν από αυτήν. Προσφεύγοντας στη δική του αιτιακή θεωρία του νοήματος, ο Πάτναμ αποπειράται να δείξει ότι το σενάριο του εγκεφάλου στη γυάλα είναι λογικά ανακόλουθο, αλλά, στην καλύτερη περίπτωση, αυτό που φαίνεται να αποδεικνύει είναι ότι ένας εγκέφαλος στη γυάλα δεν θα μπορούσε στην πραγματικότητα να εκφράσει τη σκέψη ότι είναι εγκέφαλος μέσα σε γυάλα. Ως αποτέλεσμα, δείχνει ότι η υπαρξιακή κατάσταση του εγκεφάλου που βρίσκεται στη γυάλα δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή και να περιγραφεί εκ των έσω. Ωστόσο, δεν είναι σαφές κατά πόσο αυτή η σημασιολογική νίκη (αν πρόκειται για νίκη) αντιμετωπίζει επιτυχώς το πρόβλημα της γνώσης.

Σκεπτικισμός Ο όρος «σκεπτικιστής» συνήθως χρησιμοποιείται για να περιγράψει ανθρώπους που έχουν την τάση να αμφιβάλουν για τις καθιερωμένες πεποιθήσεις ή να μην εμπιστεύονται τους ανθρώπους ή τις ιδέες γενικότερα. Με αυτή την έννοια, ο σκεπτικισμός μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια υγιής τάση να είμαστε ανοιχτόμυαλοι και να εξετάζουμε και να ελέγχουμε τις κοινά αποδεκτές πεποιθήσεις. Αυτή η νοητική κατάσταση αποτελεί συνήθως χρήσιμη μορφή προφύλαξης κατά της ευπιστίας, αλλά ορισμένες φορές μπορεί να εξελιχθεί σε μια τάση αμφισβήτησης των πάντων, ανεξάρτητα αν αυτό είναι δικαιολογημένο. Εντούτοις, είτε είναι καλό είτε κακό, το να είναι κανείς σκεπτικιστής με αυτή

Το επιχείρημα της προσομοίωσης

Οι απλοί άνθρωποι μπορεί να μουν στον πειρασμό να απορρίψουν τα εφιαλτικά συμπεράσματα των σκεπτικιστών, αλλά δεν θα πρέπει να είμαστε τόσο βιαστικοί. Μάλιστα, ένα ιδιοφυές επιχείρημα που επινόησε πρόσφατα ο φιλόσοφος Νικ Μπόστρομ υποδηλώνει πως είναι πολύ πιθανό να βρισκόμαστε ήδη μέσα σε μια προσομοίωση υπολογιστή! Για σκεφτείτε το...

Στο μέλλον, είναι πιθανό ότι ο πολιτισμός μας θα φτάσει σε ένα τέτοιο επίπεδο τεχνολογικής ανάπτυξης που θα μπορεί να δημιουργήσει εξαιρετικά προηγμένες προσομοιώσεις ανθρώπινων μυαλών, καθώς και κόσμων όπου θα νοικούν αυτοί. Για να συντηρηθούν αυτοί οι κόσμοι, θα απαιτούνται σχετικά ελάχιστοι πόροι –ένα λάπτοπ του μέλλοντος θα μπορεί να φιλοξενεί χιλιάδες ή εκατομμύρια προσομοιωμένα μυαλά– και έτσι κατά πάσα πιθανότητα τα προσομοιωμένα μυαλά θα ξεπερνούν

αριθμητικά κατά πολύ τα βιολογικά. Οι εμπειρίες των βιολογικών και προσομοιωμένων μυαλών δεν θα μπορούν να διακριθούν και, φυσικά, τόσο τα μεν όσο και τα δε, θα πιστεύουν ότι δεν είναι προσομοιωμένα. Ωστόσο, τα τελευταία (που θα αποτελούν τη συντριπτική πλειονότητα) θα κάνουν λάθος. Συνήθως διατυπώνουμε αυτό το επιχείρημα με υποθετικούς όρους που αφορούν το μέλλον, αλλά ποιος μας λέει ότι το «μέλλον» δεν έχει έρθει ήδη – ότι δεν έχουμε αποκτήσει ήδη τέτοια τεχνολογία στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές και ότι δεν έχουν γίνει ήδη προσομοιώσεις τέτοιων μυαλών; Όλοι μας, φυσικά, υποθέτουμε ότι δεν είμαστε προσομοιωμένα μυαλά σε έναν υπολογιστή, που ζουν σε έναν προσομοιωμένο κόσμο, αλλά αυτό μπορεί να αποτελεί παράμετρο του ίδιου του προγραμματισμού. Ακολουθώντας τη λογική του επιχειρήματος του Μπόστρομ, είναι πολύ πιθανό η υπόθεσή μας να είναι λανθασμένη!

την εκλαϊκευτική έννοια του όρου είναι εντελώς διαφορετικό από τη φιλοσοφική του χρήση.

Ο φιλοσοφικός σκεπτικισμός δεν υποστηρίζει ότι δεν γνωρίζουμε τίποτα – κυρίως επειδή αυτό προφανώς θα αποτελούσε αντίφαση (δεν θα μπορούσαμε να γνωρίζουμε ότι δεν γνωρίζουμε τίποτα). Αντιθέτως, η σκεπτικιστική θέση αμφισβητεί το δικαίωμά μας να ισχυριζόμαστε ότι γνωρίζουμε. Πιστεύουμε ότι γνωρίζουμε πολλά πράγματα, αλλά πώς μπορούμε να υπερασπιστούμε αυτούς τους ισχυρισμούς μας; Τι αποδείξεις μπορούμε να προσκομίσουμε για να δικαιολογήσουμε οποιαδήποτε συγκεκριμένη γνωσιακή αξίωση; Η υποτιθέμενη γνώση που έχουμε για τον κόσμο βασίζεται στις αντιλήψεις που προσλαμβάνουμε από τις αισθήσεις μας, συνήθως με τη μεσολάβηση της λογικής. Ωστόσο αυτές οι αισθητήριες αντιλήψεις δεν θα μπορούσε να ήταν λανθασμένες; Μπορούμε ποτέ να είμαστε βέβαιοι ότι δεν έχουμε παραισθήσεις ή δεν ονειρευόμαστε, ή ότι δεν μας ξεγελά η μνήμη μας; Αν η εμπειρία μας όταν ονειρευόμαστε δεν είναι διακριτή από την εμπειρία μας όταν είμαστε ξύπνιοι, δεν μπορούμε να είμαστε ποτέ βέβαιοι ότι κάτι που θεωρούμε πως ισχύει, ισχύει πραγματικά – ότι αυτό που θεωρούμε αλήθεια είναι πράγματι αλήθεια. Αυτές οι ανησυχίες, αν τις ωθήσουμε στα λογικά τους όρια, οδηγούν σε κακόβουλους δαίμονες και εγκεφάλους σε γυάλες...

Επιστημολογία είναι ο κλάδος της φιλοσοφίας που ασχολείται με τη γνώση: καθορίζει τι γνωρίζουμε και με ποιον τρόπο, και προσδιορίζει τις συνθήκες που πρέπει να ικανοποιούνται για να θεωρηθεί κάτι γνώση. Ιδωμένη με αυτόν τον τρόπο, η επιστημολογία μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μια απάντηση στην αμφισβήτηση των σκεπτικιστών, και η ιστορία της ως μια σειρά από απόπειρες κατανίκησης του σκεπτικισμού. Πολλοί πιστεύουν ότι οι προσπάθειες των μεταγενέστερων φιλοσόφων να ανατρέψουν τον σκεπτικισμό ήταν εξίσου ανεπιτυχείς με εκείνες του Καρτέσιου. Η ανησυχία ότι τελικά δεν υπάρχει βέβαιος τρόπος διαφυγής από τη γυάλα συνεχίζει να ρίχνει βαριά τη σκιά της πάνω στη φιλοσοφία.

«Ο υπολογιστής είναι τόσο ευφυής που το θύμα μπορεί κάλλιστα να νομίσει ότι κάθεται και διαβάξει αυτές εδώ τις λέξεις για την ψυχαγωγική αλλά εντελώς παράδοξη υπόθεση ότι υπάρχει ένας μοχθηρός επιστήμονας που αφαιρεί τους εγκεφάλους των ανθρώπων από το κρανίο τους και τους τοποθετεί σε γυάλες με θρεπτικά συστατικά.»

Χίλαρι Πάτναμ, 1981

επιθύσιο
Είστε μυαλό μέσα σε γυάλα

02 Το Σπήλαιο του Πλάτωνα

Φανταστείτε ότι όλη σας τη ζωή είστε φυλακισμένοι σε ένα σκοτεινό σπήλαιο. Τα χέρια και τα πόδια σας είναι αλυσοδεμένα και το κεφάλι σας ακινητοποιημένο σε θέση που να βλέπετε μόνο μπροστά σας το τοίχωμα του σπηλαίου. Πίσω σας καίει μια φωτιά και ανάμεσα σε εσάς και τη φωτιά υπάρχει ένα μονοπάτι στο οποίο εκείνοι που σας αιχμαλώτισαν μεταφέρουν αγάλματα και ένα σωρό άλλα αντικείμενα. Οι σκιές που ρίχνουν αυτά στο τοίχωμα του σπηλαίου είναι το μόνο πράγμα που έχετε δει, έχετε σκεφτεί και έχετε συζητήσει ποτέ εσείς και οι άλλοι δεσμώτες.

Η πιο γνωστή, ενδεχομένως, από τις πολλές μεταφορές και αναλογίες που χρησιμοποιεί ο Πλάτων, η Αλληγορία του Σπηλαίου, εμφανίζεται στο Έβδομο Βιβλίο του έργου του *Πολιτεία*, το μνημειώδες έργο στο οποίο διερευνά τη μορφή της ιδανικής πολιτείας και τον ιδεώδη κυβερνήτη της – τον φιλόσοφο βασιλιά. Η αιτιολόγηση της παράδοσης των σκίπτρων της εξουσίας στους φιλοσόφους που παρουσιάζει ο Πλάτων, βασίζεται σε μια λεπτομερή διερεύνηση των εννοιών της αλήθειας και της γνώσης και σε αυτό το νοηματικό πλαίσιο είναι που χρησιμοποιεί την Αλληγορία του Σπηλαίου.

Η αντίληψη του Πλάτωνα για τη γνώση και τα αντικείμενά της είναι περίπλοκη και πολυεπίπεδη, κάτι που γίνεται σαφές στη συνέχεια της παραβολής του σπηλαίου.

Τώρα ας υποθέσουμε ότι απελευθερώνεσαι από τα δεσμά σου και περιφέρεσαι ελεύθερος στο σπήλαιο. Αρχικά η λάμψη της φωτιάς θα σε τύφλωνε, αλλά σταδιακά θα άρχιζες να διακρίνεις το σπήλαιο και να κατανοείς την προέλευση των σκιών που προηγουμένως νόμιζες ως πραγματικές. Και τελικά σου επιτρέπεται να βγεις από το σπήλαιο στον εξωτερικό ηλιόφωτο κόσμο, όπου βλέπεις ολόκληρη την πραγματικότητα φωτισμένη από το λαμπρότερο αντικείμενο στα ουράνια, τον Ήλιο.

Ερμηνεία της αλληγορίας Η ακριβής ερμηνεία της αλληγορίας του σπηλαίου του Πλάτωνα έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλών ανηλεών συζητήσεων, αλλά το γενικό νόημα είναι αρκετά σαφές. Το σπήλαιο ανηπροσωπεύει «τον κόσμο του Γίγνεσθαι» – τον ορατό κόσμο της καθημερινής μας εμπειρίας, όπου τα πάντα είναι ατελή και μεταβάλλονται συνεχώς.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

375 π.Χ.

Το σπήλαιο του Πλάτωνα

1644

Σκέφτομαι, άρα υπάρχω

Οι δεσμώτες (που συμβολίζουν τους απλούς ανθρώπους) ζουν σε έναν κόσμο εικασιών και ψευδαισθήσεων, ενώ ο πρώην δεσμώτης, ελεύθερος πλέον να περιφέρεται στο σπήλαιο, αποκτά την κατά το δυνατόν πιο ακριβή αντίληψη της πραγματικότητας μέσα στον συνεχώς μεταβαλλόμενο κόσμο της αντίληψης και της εμπειρίας. Σε αντιδιαστολή, ο κόσμος έξω από το σπήλαιο αντιπροσωπεύει «τον κόσμο του Όντος» – τον κόσμο της αλήθειας που γίνεται αντιληπτός μέσω της λογικής και αποτελείται από τα αντικείμενα της γνώσης, που είναι τέλεια, αιώνια και αμετάβλητα.

Η θεωρία των Ιδεών Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, ό,τι είναι γνώση δεν πρέπει να είναι μόνο αληθές, αλλά επίσης τέλει και αμετάβλητο. Ωστόσο, τίποτα που βρίσκεται στον εμπειρικό κόσμο (που αντιπροσωπεύεται από τη ζωή εντός του σπηλαίου) δεν ικανοποιεί αυτή την περιγραφή: ένα ψηλό άτομο είναι κοντό αν σταθεί δίπλα σε ένα δέντρο· ένα μύλο που φαίνεται κόκκινο το μεσημέρι μοιάζει μαύρο όταν σουρουπώσει, και ούτω καθεξής. Αφού τίποτα στον εμπειρικό κόσμο δεν αποτελεί αντικείμενο γνώσης, ο Πλάτων προτείνει την ύπαρξη ενός άλλου κόσμου (του κόσμου εκτός του σπηλαίου) που αποτελείται από τέλει και αμετάβλητες οντότητες τις οποίες αποκαλεί Ιδέες (Πρότυπα). Έτσι, για παράδειγμα, όλες οι μεμονωμένες δίκαιες πράξεις είναι δίκαιες επειδή μιμούνται ή αναπαράγουν την Ιδέα (Πρότυπο) της Δικαιοσύνης. Όπως υποδηλώνει η Αλληγορία του Σπηλαίου, υπάρχει ιεραρχία μεταξύ των Ιδεών και κυρίαρχη ανάμεσά τους είναι η Ιδέα του Αγαθού (που αντιπροσωπεύεται από τον Ήλιο), η οποία προσδίδει στις υπόλοιπες το τελικό τους νόημα και αποτελεί τη βάση της ύπαρξής τους.

«Φαντάσου...
ανθρώπους σε ένα
υπόγειο σπήλαιο...
όμοιους με εμάς...
που βλέπουν μόνο
τις σκιές τους ή τις
σκιές των διπλανών
τους, τις οποίες
προβάλλει η λάμψη
της φωτιάς στον
απέναντι τοίχο της
σπηλιάς.»

Πλάτων, περί το 375 π.Χ.

Πλατωνικός έρωτας

Η ιδέα με την οποία συνδέεται σήμερα ο Πλάτων περισσότερο από κάθε άλλη – η ιδέα του αποκαλούμενου πλατωνικού έρωτα – αποτελεί φυσική απόρροια της οξείας αντιδιαστολής που γίνεται στην Αλληγορία του Σπηλαίου μεταξύ του κόσμου της νόησης και του κόσμου των αισθήσεων. Η κλασική διατύπωση της ιδέας ότι το τελειότερο είδος έρωτα εκφράζεται όχι σωματικά αλλά διανοητικά εμφανίζεται σε έναν άλλο διάσημο πλατωνικό διάλογο, το *Συμπόσιο*.

Στην κοινή κουλτούρα

Σαφείς απόηχους της Αλληγορίας του Σπηλαίου του Πλάτωνα βρίσκουμε στο έργο του Κ. Σ. Λιούις, του συγγραφέα των επτά μυθιστορημάτων φαντασίας που συναποτελούν *Τα Χρονικά της Νάρνια*. Στο τέλος του τελευταίου βιβλίου, *Η Τελική Μάχη*, τα παιδιά που πρωταγωνιστούν στις ιστορίες γίνονται μάρτυρες της καταστροφής της Νάρνια και μπαίνουν στη χώρα του Ασλάν, μια πανέμορφη χώρα που συνδυάζει τα καλύτερα στοιχεία από την παλιά Νάρνια και την Αγγλία των αναμνήσεών τους. Τα παιδιά τελικά ανακαλύπτουν ότι στην πραγματικότητα έχουν πεθάνει και έχουν διασχίσει τη «Χώρα της Σκιάς», η οποία δεν ήταν παρά μια κλωμή απομίμηση του αιώνιου και αμετάβλητου κόσμου στον οποίο κατοικούν τώρα. Παρά το σαφές χριστιανικό μήνυμα, η επίδραση του Πλάτωνα είναι εμφανής – ένα από τα άπειρα παραδείγματα της τεράστιας (και συχνά απρόσμενης) επιρροής που είχε ο αρχαίος αυτός Έλληνας φιλόσοφος στον δυτικό πολιτισμό και στη θρησκεία και την τέχνη του.

Το πρόβλημα των καθολικών εννοιών Η θεωρία των Ιδεών του Πλάτωνα και η μεταφυσική βάση στην οποία στηρίζεται μπορεί να μοιάζει αλλόκοτη και υπερβολικά εξεζητημένη, αλλά το πρόβλημα που επιδιώκει να λύσει –το αποκαλούμενο «πρόβλημα των καθολικών εννοιών»– έχει αποτελέσει έκτοτε, με τη μία ή την άλλη μορφή, κυρίαρχο θέμα στη φιλοσοφία. Στις φιλοσοφικές μάχες της εποχής του Μεσαίωνα υπήρχαν δύο στρατόπεδα: των ρεαλιστών (ή πλατωνιστών) από τη μια, που πίστευαν ότι οι καθολικές έννοιες, λ.χ. του κόκκινου και του ψηλού, υπήρχαν ανεξάρτητα από τα μεμονωμένα κόκκινα ή ψηλά πράγματα, και των νομιναλιστών από την άλλη, που πίστευαν ότι αποτελούσαν απλώς ονόματα ή χαρακτηρισμούς που αποδίδονταν στα αντικείμενα για να επισημάνουν συγκεκριμένες ομοιότητες μεταξύ τους.

Η ίδια βασική διάκριση, εκφρασμένη συνήθως με όρους ρεαλισμού και αντιρεαλισμού, αντιχρει ακόμη σε πολλά πεδία της σύγχρονης φιλοσοφίας. Έτσι, μια ρεαλιστική θέση υποστηρίζει ότι υπάρχουν οντότητες «εκεί έξω» στον κόσμο –φυσικά αντικείμενα, ηθικά δεδομένα ή μαθηματικές ιδιότητες– που υπάρχουν ανεξάρτητα από το αν τις γνωρίζουμε ή τις βιώνουμε εμείς. Διαφωνώντας με αυτή την αντίληψη, άλλοι φιλόσοφοι, γνωστοί ως αντιρεαλιστές, προτείνουν ότι υπάρχει μια αναγκαία και εσωτερική σύνδεση ή σχέση μεταξύ κάποιου πράγματος που είναι γνωστό και της δικής μας γνώσης γι' αυτό. Οι βασικοί όροι αυτής της αντιπαράθεσης τέθηκαν δύο χιλιάδες και πλέον χρόνια πριν, από τον Πλάτωνα, έναν από τους πρώτους και ανένδοτους ρεαλιστές, με τη φιλοσοφική έννοια του όρου.

Προς υπεράσπιση του Σωκράτη Με την Αλληγορία του Σπηλαίου ο Πλάτων επιδιώκει να κάνει κάτι περισσότερο από το να διασαφηνίσει τις ιδιαίτερες απόψεις του για την πραγ-

ματικότητα και τη γνώση που έχουμε γι' αυτήν, κάτι που καθίσταται σαφές στο τελευταίο μέρος της διήγησης. Έχοντας αναδυθεί στον εξωτερικό κόσμο και αναγνωρίσει τη φύση της απόλυτης αλήθειας και πραγματικότητας, ο ελεύθερος πλέον δεσμώτης αδημονεί να επιστρέψει στο σπήλαιο και να απαλλάξει από την πλάνη τους τους αδαείς πρώην συγκρατούμενους του. Όμως, συνηθισμένος όπως είναι πια στο λαμπερό φως του εξωτερικού κόσμου, στην αρχή παραπατά στα σκοτάδια του σπηλαίου και θεωρείται ανόπτος από τους δεσμώτες. Πιστεύουν ότι το ταξίδι του τον κατέστρεψε, δεν θέλουν να τον ακούσουν και πολλοί ίσως προσπαθήσουν να τον σκοτώσουν αν επιμείνει. Σε αυτό το απόσπασμα, ο Πλάτων αναφέρεται στα συνήθη δεινοπαθήματα –τον εμπαιγμό και την απόρριψη– που βιώνει ο φιλόσοφος κατά την προσπάθειά του να δια φωτίσει τους απλούς ανθρώπους και να τους στρέψει στο μονοπάτι της γνώσης και της σοφίας. Και συγκεκριμένα, φέρνει στον νου του τη μοίρα του δασκάλου του, του Σωκράτη (βασικού εκφραστή των ιδεών του στην *Πολιτεία* και στους περισσότερους διαλόγους του), ο οποίος σε όλη τη διάρκεια της ζωής του αρνήθηκε να μετριάσει τα ανατρεπτικά φιλοσοφικά του διδάγματα και τελικά εκτελέστηκε το 399 π.Χ. από την πολιτεία των Αθηναίων.

επιμύθιο
Η γήινη γνώση
είναι μια φευγαλέα σκιά

Το Πέπλο της Αντίληψης

Πώς βλέπουμε (και ακούμε και σφραρινόμαστε) τον κόσμο; Οι περισσότεροι υποθέτουμε, άκριτα, ότι τα φυσικά αντικείμενα που μας περιβάλλουν είναι λίγο-πολύ όπως τα αντιλαμβανόμαστε. Εντούτοις, τα προβλήματα που παρουσιάζει αυτή η ευλογοφανής ιδέα έχουν αναγκάσει πολλούς φιλοσόφους να αμφισβητήσουν κατά πόσο παρατηρούμε άμεσα τον εξωτερικό κόσμο. Κατά την άποψή τους έχουμε άμεση πρόσβαση μόνο σε εσωτερικές «ιδέες», «εντυπώσεις» ή (με σύγχρονους όρους) «αισθητηριακά δεδομένα». Ο Τζον Λοκ, Άγγλος φιλόσοφος του δέκατου έβδομου αιώνα, χρησιμοποίησε μια διάσημη μεταφορά για να το καταστήσει σαφέστερο. Η ανθρώπινη κατανόηση, υποστήριξε, είναι σαν «ένα ντουλάπι ερμητικά σφραγισμένο από το φως, με μόνο μερικά μικρά ανοίγματα για να αφήνει να εισέρχονται εξωτερικά ορατά ομοιώματα ή μόνο φευγαλέες ιδέες των εξωτερικών αντικειμένων».

Ομως, ενυπάρχει ένα απροσδόκητο πρόβλημα στην αντίληψη του Λοκ. Μπορεί να υποθέτουμε ότι οι ιδέες που εισέρχονται στο ντουλάπι είναι λίγο-πολύ πιστές αναπαραστάσεις των εξωτερικών πραγμάτων, αλλά τελικά το ότι αυτές οι εσωτερικές αναπαραστάσεις αντιστοιχούν πιστά στα εξωτερικά αντικείμενα –ή στο σιδήποτε– αποτελεί απλή εικασία, στην οποία οι ίδιοι έχουμε καταλήξει. Οι ιδέες μας, που αποτελούν το μόνο πράγμα στο οποίο έχουμε άμεση πρόσβαση, σχηματίζουν ένα αδιάτρητο «πέπλο αντίληψης» ανάμεσα σε εμάς και τον εξωτερικό κόσμο.

Στο έργο του *Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση* που δημοσιεύτηκε το 1690, ο Λοκ παρουσιάζει μια από τις πληρέστερες περιγραφές ενός «αναπαραστατικού» μοντέλου της αντίληψης, όπως είναι γνωστό σήμερα. Οποιοδήποτε τέτοιο μοντέλο που περιλαμβάνει ενδιάμεσες ιδέες ή αισθητηριακά δεδομένα μάς αποκόβει από τον εξωτερικό κόσμο και στο κενό που δημιουργείται ριζώνει ο σκεπτικισμός για τις γνωσιακές μας αξιώσεις. Μόνο αποκαθιστώντας την άμεση σύνδεση μεταξύ του παρατηρητή και του εξωτερικού αντι-

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

375 π.Χ.

Το σπίλαιο του Πλάτωνα

1644

Σκέφτομαι, άρα υπάρχω

Το καρτεσιανό θέατρο

Με σύγχρονους όρους, το μοντέλο αντίληψης του Λοκ αποκαλείται «αναπαραστατικός ρεαλισμός», σε αντιδιαστολή με τον «αφελή» (ή κατά τον «κοινό νοου») ρεαλισμό τον οποίο ασπαζόμαστε όλοι τις περισσότερες φορές (ακόμη και οι φιλόσοφοι στην καθημερινή τους ζωή). Και οι δύο απόψεις είναι ρεαλιστικές, υπό την έννοια ότι αποδέχονται πως ο εξωτερικός κόσμος υπάρχει ανεξάρτητα από εμάς, αλλά μόνο στην αφελή εκδοχή η ερυθρότητα θεωρείται μία απλή ιδιότητα της ίδιας της ντομάτας. Αν και ο Λοκ διατύπωσε τη θεωρία στην κλασική της μορφή, το αναπαραστατικό μοντέλο της αντίληψης δεν ξεκινά με εκείνον. Ορισμένες φορές αναφέρεται υποτιμητικά ως το «Καρτεσιανό θέατρο», επειδή στον Καρτέσιο ο νους αποτελεί ουσιαστικά μια σκηνή, στην οποία οι ιδέες (αντιλήψεις) γίνονται ορατές από έναν εσωτερικό παρατηρητή – την άυλη ψυχή. Το γεγονός ότι ο εσωτερικός παρατηρητής, ή «homunculus» (ανθρωπίσκος), φαίνεται να προϋποθέτει την ύπαρξη ενός άλλου εσωτερικού παρατηρητή μέσα σε αυτόν (και ούτω καθεξής επί άπειρον) είναι μία μόνο από τις αντιρρήσεις που έχουν διατυπωθεί εναντίον αυτής της θεωρίας. Εντούτοις, παρά τις αντιγνώμεις, το μοντέλο συνεχίζει να ασκεί μεγάλη επιρροή.

κειμένου μπορεί να διαρρηχθεί το πέπλο και να νικηθεί ο σκεπτικισμός. Γιατί, λοιπόν, να υιοθετήσουμε το συγκεκριμένο μοντέλο, με δεδομένα τα προβλήματα που προκαλεί;

Κύριες και δευτερεύουσες ιδιότητες Η αναξιοπιστία των αντιλήψεών μας αποτελεί σημαντικό μέρος του οπλοστασίου του σκεπτικισμού στην επίθεση που εξαπολύει κατά των γνωσιακών μας αξιώσεων. Το γεγονός ότι μια ντομάτα μπορεί να φαίνεται από κόκκινη έως μαύρη, ανάλογα με τις συνθήκες φωτισμού, χρησιμοποιείται από τους σκεπτικιστές για να θέσει εν αμφιβόλω την αξιοπιστία των αισθήσεών μας ως οδό, μέσω της οποίας μπορούμε να φτάσουμε στη γνώση. Ο Λοκ ήλπιζε ότι ένα αναπαραστατικό αντιληπτικό μοντέλο στο οποίο οι εσωτερικές ιδέες θα διαχωρίζονταν από τα εξωτερικά αντικείμενα θα αφοπλιζε τους σκεπτικιστές. Το επιχείρημά του βασιζόταν κατά τρόπο κρίσιμο σε μία περαιτέρω διάκριση ανάμεσα σε κύριες και δευτερεύουσες ιδιότητες. Η ερυθρότητα της ντομάτας δεν αποτελεί ιδιότητα της ίδιας της ντομάτας, αλλά προϊόν της αλληλεπίδρασης διαφόρων παραγόντων που συμπεριλαμβάνουν συγκεκριμένα φυσικά χαρακτηριστικά της ντομάτας, όπως η υφή της και η επιφανειακή της δομή, τις

«Κανενός ανθρώπου η γνώση... δεν μπορεί να υπερβεί την εμπειρία του.»

Τζον Λοκ, 1690

ιδιαιτερότητες του αισθητηριακού μας συστήματος και τις περιβαλλοντικές συνθήκες που επικρατούν τη στιγμή της παρατήρησης. Αυτές οι ιδιότητες (ή, πιο σωστά, μη ιδιότητες) δεν ανήκουν στην ίδια την ντομάτα, και έτσι λέμε ότι αποτελούν «δευτερεύουσες ιδιότητες».

Ταυτόχρονα, μια ντομάτα έχει συγκεκριμένες πραγματικές ιδιότητες, όπως το σχήμα της, που δεν εξαρτάται από τις συνθήκες παρατήρησης και μάλιστα ούτε από την ύπαρξη παρατηρητή. Αυτές είναι οι «κύριες ιδιότητες», που επεξηγούν και γεννούν την εμπειρία που έχουμε από τις δευτερεύουσες ιδιότητες. Ο Λοκ πίστευε ότι οι ιδέες των κύριων ιδιοτήτων που έχουμε –σε αντίθεση με εκείνες για τις δευτερεύουσες– μοιάζουν κατά πολύ με τα ίδια τα φυσικά αντικείμενα και επιτρέπουν τη γνώση αυτών των αντικειμένων. Γι' αυτό η επιστήμη ασχολείται κατά κύριο λόγο με τις κύριες ιδιότητες, και το σημαντικό, αναφορικά με την πρόκληση του σκεπτικισμού, είναι ότι οι ιδέες μας για τις κύριες ιδιότητες αποτελούν απόδειξη κατά των αμφιβολιών των σκεπτικιστών.

Παγιδευμένος στο ντουλάπι του Λοκ

Ένας από τους πρώτους που άσκησαν κριτική στον Λοκ ήταν ο Ιρλανδός σύγχρονός του Τζορτζ Μπέρκλεϊ. Ο Μπέρκλεϊ αποδεχόταν το αναπαραστατικό αντιληπτικό μοντέλο στο οποίο τα άμεσα αντικείμενα της αντίληψης ήταν ιδέες, αλλά αναγνώριζε ταυτόχρονα ότι η θεώρηση του Λοκ, αντί να καταφέρει ένα αποφασιστικό πλήγμα στους σκεπτικιστές, κινδύνευε να τους παραδώσει τα πάντα. Κλεισμένος στο ντουλάπι του, ο Λοκ δεν θα ήταν ποτέ σε θέση να ελέγξει κατά πόσο τα υποτιθέμενα «ομοιώματα ή ιδέες των εξωτερικών αντικειμένων» έμοιαζαν πράγματι με τα ίδια τα εξωτερικά αντικείμενα. Δεν θα μπορούσε ποτέ να σπκώσει το πέπλο και να δει την άλλη πλευρά. Έτσι, ήταν παγιδευμένος σε έναν κόσμο αναπαραστάσεων, κάτι που επιβεβαίωνε τη θέση των σκεπτικιστών.

«Έτσι το αντικρούω»

Στις μέρες μας, η μη υλιστική θεωρία του Μπέρκλεϊ γίνεται αντιληπτή ως μια αριστοτεχνική, αν και εκκεντρική, επίδειξη μεταφυσικής. Το ειρωνικό είναι ότι ο Μπέρκλεϊ θεωρούσε τον εαυτό του σπουδαίο υπέρμαχο της κοινής λογικής. Έχοντας αποκαλύψει με επιδεξιότητα τους κινδύνους που υποβόσκουν στη μηχανιστική αντίληψη του Λοκ για τον κόσμο, πρότεινε μια λύση που στον ίδιο έμοιαζε προφανής και εξάλειφε μονομιάς όλους τους κινδύνους, εξοβελίζοντας τις έγνοιες τόσο του σκεπτικισμού όσο και του αθεϊσμού. Ακόμη πιο ενοχλητικό για τον Μπέρκλεϊ θα ήταν το γεγονός ότι η θέση που καταλαμβάνει σήμερα στη φαντασία του απλού κόσμου περιορίζεται στη διάσημη, αν και χωρίς νόημα, αντίκρουση της θεωρίας του αντιυλισμού που εξέφρασε ο Σάμιουελ Τζόνσον, όπως καταγράφεται στο έργο του Μπόσγουελ *The Life of Samuel Johnson*: «Χτυπώντας το πόδι του με μεγάλη δύναμη σε μια ογκώδη πέτρα [φώναξε] “έτσι το αντικρούω”».

Έχοντας παραθέσει εναργώς τους κινδύνους της θέσης του Λοκ, ο Μπέρκλεϊ έφτασε σε ένα ασυνήθιστο συμπέρασμα. Αντί να διαρρήξει το πέπλο σε μια προσπάθεια να μας επανασυνδέσει με τον εξωτερικό κόσμο, έβγαλε το συμπέρασμα ότι δεν υπήρχε τίποτα πίσω από το πέπλο με το οποίο να συνδεθεί κανείς! Για τον Μπέρκλεϊ, η πραγματικότητα συνίσταται από τις «ιδέες» ή τις ίδιες τις αισθητηριακές αντιλήψεις. Με αυτές, φυσικά, είμαστε ήδη απόλυτα συνδεδεμένοι, και έτσι οι κίνδυνοι του σκεπτικισμού αποφεύγονται, αλλά με βαρύτατο τίμημα – την άρνηση της ύπαρξης ενός εξωτερικού, υλικού κόσμου!

Σύμφωνα με την ιδεαλιστική (ή αντιυλιστική) θεωρία του Μπέρκλεϊ, «το να υπάρχεις είναι να γίνεσαι αντιληπτός» (*esse est percipi*). Άρα, μήπως τα πράγματα παύουν να υπάρχουν τη στιγμή που σταματάμε να τα κοιτάζουμε; Ο Μπέρκλεϊ αποδέχεται αυτή τη συνέπεια, αλλά η βοήθεια καταφθάνει υπό τη μορφή του θεού. Τα πάντα στο σύμπαν συλλαμβάνονται συνεχώς στον νου του θεού, και έτσι η ύπαρξη και η συνέχεια του (μη υλικού) κόσμου είναι διασφαλισμένη.

«Είναι πράγματι μια άποψη που παραδόξως επικρατεί μεταξύ των ανθρώπων, ότι τα οικήματα, τα όρη, οι ποταμοί, με μια λέξη όλα τα αισθητά αντικείμενα έχουν μια υπόσταση φυσική ή πραγματική, διακριτή από τον τρόπο που γίνονται αντιληπτά.»

Τζορτζ Μπέρκλεϊ, 1710

επιμύθιο
Τι κρύβεται
πίσω από το πέπλο;

04 Σκέφτομαι, Άρα Υπάρχω

Απορρίπτοντας κάθε πεποίθηση που θεωρητικά μπορούσε να αμφισβητηθεί, πελαγοδρομώντας σε έναν ωκεανό αβυσσαλέας αβεβαιότητας, ο Καρτέσιος αναζητά απεγνωσμένα κάποιο έρεισμα — κάποιο στέρεο έδαφος στο οποίο να ξαναχτίσει το οικοδόμημα της ανθρώπινης γνώσης. . .

«**A**ντιλήφθηκα ότι καθώς προσπαθούσα μέσω της σκέψης να διαψεύσω τα πάντα, ήταν αναγκαίο εγώ, που το σκεπτόμουν τούτο, να είμαι κάτι. Και παρατηρώντας ότι αυτή η αλήθεια, “Σκέφτομαι, άρα υπάρχω” [cogito ergo sum], ήταν τόσο σταθερή και βέβαιη ώστε όλες οι παράλογες υποθέσεις των σκεπτικιστών να μην είναι σε θέση να την κλονίσουν, αποφάνθηκα ότι μπορούσα να την αποδεχθώ δίχως αναστολή ως την πρώτη αρχή της φιλοσοφίας που αναζητούσα».

«**Je pense, donc je suis**». (Σκέφτομαι,

άρα υπάρχω) ➤

Καρτέσιος, 1637

Και κάπως έτσι ο Γάλλος φιλόσοφος Καρτέσιος συνέλαβε τη διασημότερη αναμφίβολα ιδέα, και ενδεχομένως εκείνη που άσκησε τη μεγαλύτερη επιρροή, στην ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας.

Η μέθοδος της αμφιβολίας Ο Καρτέσιος ήταν μέλος των ηγητόρων της επιστημονικής επανάστασης που σάρωνε την Ευρώπη κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα, και το φιλόδοξο σχέδιό του ήταν να βάλει κατά μέρος τα τετριμμένα δόγματα του μεσαιωνικού κόσμου και να «εδραιώσει τις επιστήμες» στα στερεότερα θεμέλια. Με αυτόν τον σκοπό υιοθετεί την εξονυχιστική «μέθοδο της αμφιβολίας». Ανικανοποίητος με το να απομακρύνει το παλιό σαπισμένο μίλο (για να χρησιμοποιήσουμε τη δική του μεταφορά), αδειάζει εντελώς το βαρέλι, απορρίπτοντας οποιαδήποτε ιδέα θα μπορούσε να είναι ανοιχτή στον παραμικρό βαθμό αμφισβήτησης. Τέλος, φαντάζεται έναν κακόβουλο δαίμονα που μόνος σκοπός του είναι να τον εξαπατήσει, ώστε ακόμη και οι αυταπόδεικτες αλήθειες της γεωμετρίας και των μαθηματικών να μην είναι πλέον βέβαιες.

Σε αυτό το σημείο –έχοντας απεκδυθεί τα πάντα, ακόμη και το ίδιο του το σώμα, τις αισθήσεις, τους άλλους ανθρώπους και ολόκληρο τον εξωτερικό κόσμο– ο Καρτέσιος βρίσκει τη λύτρωση στο cogito. Όσο και αν πλανάται, όσο αποφασισμένος και αν είναι ο δαίμονας να τον εξαπατήσει με κάθε ευκαιρία, θα πρέπει να υπάρχει κάποιος ή κάτι να

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

1637

Το πρόβλημα του-σώματος

1644

Σκέφτομαι, άρα υπάρχω

πλανευτεί, κάποιος ή κάτι να εξαπατηθεί. Ακόμη και αν σφάλει για όλα τα άλλα, δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι βρίσκεται εκεί, εκείνη τη στιγμή, για να συλλάβει τη σκέψη ότι ίσως σφάλει. Ο δαίμονας «δεν θα κατορθώσει ποτέ να με κάνει να είμαι τίποτα εφόσον σκέφτομαι ότι είμαι κάτι... *εγώ είμαι, εγώ υπάρχω*, αληθεύει κατ' ανάγκη όποτε το προτείνω ή το συλλαμβάνω στον νου μου».

Η σημασία της γλώσσας

Τη γνωστή λατινική μορφή –*cogito ergo sum*– της ρήσης του Καρτέσιου συναντάμε στο έργο του *Αρχές της Φιλοσοφίας* (1644), αλλά στον *Λόγο περί της Μεθόδου* (1637) συναντάμε τη γαλλική εκδοχή (*je pense, donc je suis*) και στο σημαντικότερο έργο του *Στοχασμοί επί της Πρώτης Φιλοσοφίας* δεν εμφανίζεται καθόλου στην κανονική της μορφή. Η παραδοσιακή αγγλική μετάφραση –«*I think, therefore I am*»– δεν βοηθάει, γιατί η ισχύς του επιχειρήματος αναδεικνύεται από την εξακολουθητική μορφή του ενεστώτα, και έτσι στο πλαίσιο της φιλοσοφίας συνήθως μεταφράζεται «*I am thinking, therefore I exist*».

Τα όρια του cogito Μία από τις παλαιότερες κριτικές που ασκήθηκε στον Καρτέσιο, την οποία υιοθέτησαν πολλοί έκτοτε, είναι ότι συνάγει υπερβολικά πολλά από το *cogito* – ότι αυτό που δικαιούται να συμπεράνει είναι πως συντελείται κάποια σκέψη και όχι ότι είναι εκείνος που σκέφτεται. Αλλά ακόμη και αν θεωρήσουμε ότι οι σκέψεις προϋποθέτουν πράγματι ένα σκεπτόμενο υποκείμενο, πρέπει να παραδεχτούμε ότι η ενόραση του Καρτέσιου δεν αποδεικνύει και πολλά. Πρώτον, το *cogito* εκφράζεται μόνο στο πρώτο πρόσωπο – το δικό μου *cogito* λειτουργεί μόνο για μένα, το δικό σου μόνο για σένα: αναμφίβολα δεν θα ήταν πέρα από τις δυνάμεις του δαίμονα να με ξεγελάσει να σκεφτώ ότι σκέφτεσαι (και άρα υπάρχουν). Δεύτερον, το *cogito* εκφράζεται μόνο στον ενεστώτα: το να παύω να υπάρχω όταν δεν σκέφτομαι, είναι απόλυτα συμβατό μαζί του. Τρίτον, το «Εγώ», την ύπαρξη του οποίου αποδεικνύει, είναι εξαιρετικά ισχυρό και διαλανθάνον: μπορεί να μη διαθέτω τα βιογραφικά στοιχεία και τα άλλα χαρακτηριστικά που πιστεύω ότι με κάνουν να είμαι εγώ, και μάλιστα μπορεί να είμαι ακόμη έρμαιο του δαίμονα που προσπαθεί να με εξαπατήσει.

Συνοπτικά, το «Εγώ» του *cogito* είναι μια απογυμνωμένη στιγμή αυτοσυνειδησίας, ένας απλός συνειδησιακός νυγμός αποκομμένος από καθετί άλλο, συμπεριλαμβανομένου του δικού του παρελθόντος. Τι θα μπορούσε, λοιπόν, να εδραιώσει ο Καρτέσιος σε ένα τόσο επισφαλές θεμέλιο;

Καταβολές του cogito

Το ρητό Cogito ergo sum είναι, ίσως, το διασημότερο φιλοσοφικό απόφθεγμα, αλλά οι ακριβείς του καταβολές δεν είναι εντελώς γνωστές. Αν και είναι άρρητα συνδεδεμένο με τον Καρτέσιο, η ιδέα πίσω από το cogito είναι πολύ παλαιότερη. Για παράδειγμα, στις αρχές του πέμπτου αιώνα μ.Χ., ο Ιερός Αυγουστίνος^{*} έγραψε ότι μπορούμε να αμφισβητήσουμε τα πάντα εκτός από το γεγονός ότι αυτή που μπορεί να τα αμφισβητεί είναι η ίδια η ψυχή – και αφού μπορεί να αμφιβάλει, άρα υπάρχει. Και είναι βέβαιο ότι δεν ήταν ο πρώτος που συνέλαβε αυτή την ιδέα.

^{*} Άλλη προσφώνηση του Αγίου Αυγουστίνου. (ΣτΕ)

Ανοικοδόμηση της γνώσης Μπορεί ο Καρτέσιος να προέβη σε μια εκ βάθρων κατεδάφιση του οικοδομήματος της φιλοσοφίας, αλλά του απέμειναν άραγε υλικά για να ξεκινήσει την ανοικοδόμηση; Φαίνεται να έθεσε τον πήχη υπερβολικά ψηλά – μόνο ό,τι είναι τόσο αδιαμφισβήτητο που περνά τη δοκιμασία του μοχθηρού δαίμονα κρίνεται επαρκές. Όπως αποδεικνύεται, το «ταξίδι της επιστροφής» είναι απροσδόκητα (και ενδεχομένως ανησυχητικά) σύντομο. Η καρτεσιανή θεωρία της γνώσης έχει δύο κύρια ερείσματα. Πρώτον, ο Καρτέσιος επισημαίνει ότι ένα σαφές χαρακτηριστικό του cogito είναι η διαύγεια με την οποία αντιλαμβανόμαστε ότι πρέπει να ισχύει, και από αυτό συμπεραίνει την ύπαρξη του γενικού κανόνα ότι *«όλα τα πράγματα που συλλαμβάνουμε με εξαιρετική καθαρότητα και σαφήνεια είναι αληθινά»*. Και πώς μπορούμε να είμαστε βέβαιοι γι' αυτό; Επειδή η πιο καθαρή και σαφής ιδέα απ' όλες είναι η ιδέα ενός τέλειου, παντοδύναμου και παντογνώστη Θεού.

Ο Θεός αποτελεί την πηγή όλων των ιδεών και, από τη στιγμή που είναι αγαθός, δεν θα μας εξαπατούσε. Η χρήση των δυνάμεων της παρατήρησης και της λογικής (οι οποίες προέρχονται και αυτές από τον Θεό) θα μας οδηγήσουν έτσι στην αλήθεια και όχι στο σφάλμα. Με την άφιξη του Θεού, τα πελάγη της αμφιβολίας υποχωρούν εξαιρετικά γρήγορα – ο κόσμος αποκαθίσταται και μπορεί πλέον να ξεκινήσει το έργο της ανοικοδόμησης της γνώσης σε μια στέρεη, επιστημονική βάση.

Επίμονες αμφιβολίες Ελάχιστοι έχουν πειστεί από την προσπάθεια του Καρτέσιου να βγει από τον σκεπτικιστικό λάκκο που ο ίδιος έσκαψε. Πολλές επισημάνσεις έχουν εστιάσει στον διαβόητο φαύλο «κύκλο του Καρτέσιου» – στη χρήση των καθαρών και σαφών ιδεών προκειμένου να αποδειχθεί η ύπαρξη του Θεού, η αγαθότητα του οποίου στη συνέχεια αιτιολογεί τη χρήση από πλευράς μας των καθαρών και σαφών ιδεών. Όποια και αν είναι η δύναμη αυτού του επιχειρήματος (και δεν είναι διόλου σαφές ότι ο Καρτέσιος έπεσε πράγματι σε μια τόσο προφανή παγίδα), είναι δύσκολο να συμμαριστεί με τη βεβαιό-

ηπά του ότι κατάφερε να εξορκίσει τον κακόβουλο δαίμονα. Ο Καρτέσιος δεν μπορεί να αρνηθεί (και δεν το κάνει) το γεγονός ότι, παρ' όλα αυτά, συχνά εξαπατώμεθα. Και αν ακολουθήσουμε τον γενικό του κανόνα, αυτό σημαίνει πως μερικές φορές μπορεί να κάνουμε λάθος όταν θεωρούμε ότι έχουμε μια σαφή και ευκρινή ιδέα για κάτι. Προφανώς, όμως, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε ότι κάνουμε τόσο πολύ λάθος, και αν δεν μπορούμε να διακρίνουμε αυτές τις περιπτώσεις, οι πόρτες παραμένουν και πάλι ορθάνοιχτες για τον σκεπτικισμό.

Ο Καρτέσιος έχει αποκληθεί πατέρας της σύγχρονης φιλοσοφίας. Διεκδικεί με εύσημα τον τίτλο, αλλά όχι ακριβώς για τους λόγους που θα επιθυμούσε. Στόχος του ήταν να διαλύσει τις αμφιβολίες του σκεπτικισμού μια για πάντα, ώστε να μπορέσουμε να αφοσιωθούμε με βεβαιότητα στην ορθολογική αναζήτηση της γνώσης. Αλλά τελικά κατάφερε περισσότερο να εγείρει τέτοιου είδους αμφιβολίες παρά να τις καταστείλει. Το ζήτημα του σκεπτικισμού έχει γοητεύσει τις διάδοχες γενιές φιλοσόφων και βρίσκεται στην κορυφή της φιλοσοφικής ατζέντας –ή πολύ κοντά σε αυτήν– από τη μέρα που το τοποθέτησε εκεί ο Καρτέσιος.

« . . . Η καταφυγή στην αλήθεια του υπέρτατου όντος, προκειμένου να αποδείξουμε το αληθές των αισθήσεών μας, αναμφίβολα δημιουργεί έναν απρόσμενο φαύλο κύκλο. »

Ντέιβιντ Χιουμ, 1748

επιμύθιο

Σκέφτομαι, άρα υπάρχω